Vývoj redistribuce v České republice v období 2004–2014

*Eva Gajdošová**

Abstrakt:

Cílem příspěvku je zjistit, jak v České republice daňově-dávkový systém působil mezi roky 2004 a 2014 na rozdělení příjmů ve společnosti. Analýza byla provedena srovnáním Lorenzových křivek, Gini koeficientu a indexu efektivní progresivity, které byly určeny pro různé příjmové situace po působení daně, pojistného a sociálních příjmů. Nastavení daňově-dávkového systému působilo progresivně na rozložení příjmů domácností. Progresivita vykazovala konstantní hodnoty. Dlouhodobě jsou z tohoto pohledu nejdůležitějším nástrojem sociální příjmy (důchody a dávky státní sociální podpory) a zdanění, u něhož lze považovat za progresivní faktor možnost daňového bonusu.

Klíčová slova: Redistribuce; Progresivita; Gini koeficient; Lorenzova křivka.

JEL klasifikace: H23, H53, I30.

1 Úvod

Redistribuční funkci veřejných financí je možné bez pochyby zařadit mezi nejdůležitější fiskální funkce, a to nehledě na to, zda se jedná o stát více sociálně zaměřený či nikoliv, někdy se v této souvislosti lze setkat s pojmem „sociální stát“. Jak zmiňuje Kinkor (1994) svou roli sehrává i míra liberálnosti v dané ekonomice. K významu předmětu zkoumání Večerník (2002) poznamenává: „Povědomí o tom, kolik a jak se přerozděluje, je nepochybně důležité pro utváření vztahu občanů ke státu.“ Sirovátka a Valentová (2002) v této souvislosti uvádějí pojem legitimita redistribuce: „... legitimita redistribuce a z ní vyplývající hospodářská a sociální politika státu (vedle jiných faktorů) podepírají legitimitu celého společenského a politického systému.“

Za hlavní cíle přerozdělování Štěpánková (2002) označuje: „1. zajistit, aby rozdělení příjmů adekvátně reflektovalo úsilí jednotlivců (zamezit neúnosné progresivitě daní z příjmů), 2. odstranit společensky nepřijatelnou chudobu, 3. snížit míru nerovnosti v přístupu ke spotřebě různých statků a služeb, 4. snížit výkyvy v příjmech během životního cyklu.“

Každý stát se v určité míře snaží narovnávat nerovné rozdělení příjmů ve společnosti, které vzniká v ekonomice především z tržních důvodů.

* Eva Gajdošová; katedra veřejných financí, Fakulta financí a účetnictví, Vysoká škola ekonomická v Praze, nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3; <ygaje00@vse.cz>.

Článek je zpracován jako výstup výzkumného projektu *Veřejné finance v ČR a v EU* registrovaného u Interní grantové agentury Vysoké školy ekonomické v Praze pod označením F1/1/2016.

V současném (moderním) tržním prostředí navíc vyvstává řada rizik, před kterými stát své obyvatele chrání. Otázkou je v tomto případě, co vlastně znamená nespravedlivé a nerovné rozdělení příjmů.

Spravedlnost je mimoekonomickým pojmem, a tak je nutné zjistit z jiných společenskovedních disciplín, co je v dané společnosti považováno za spravedlivé rozdělení příjmů. K tomu pak veřejné finance mohou dopomoci svými nástroji.

Otázky týkající se „spravedlivého“ rozdělení příjmu jsou důležité z hlediska zajištění přiměřených příjmů všem, aby byla zajištěna jistá míra koupěschopnosti obyvatel. Současně se touto formou předchází vzniku možných občanských nepokojů a dalších negativních společenských jevů.

Mezi nástroje vládami nejčastěji používané k naplňování redistribuční funkce patří daňový systém a transferové platby obyvatelstvu. V oblasti daní jsou zásadní konstrukční prvky jednotlivých daní a rozložení daňového břemene mezi různé předměty zdanění. V oblasti důchodových daní se používá progresivní sazba osobní důchodové daně a nastavení dalších prvků ovlivňujících efektivní zdanění poplatníka (daňové odpočty, slevy aj.). Specifickým vlastností sociálního pojistného ve vztahu k redistribuci se věnuje Klazar (2011).

Regresivně může působit zdanění spotřeby, jelikož v případě všeobecné spotřební daně představuje spotřeba statků běžné spotřeby větší podíl na celkových příjmech chudších obyvatel (tj. daň na ně dopadá více), jinak tomu bude u statků luxusních. Regresivitu lze snížit diferenciací sazeb daně. Majetkové daně ovlivňují rovněž přerozdělování důchodů, a to proto, že v některých případech obtížně postihují platební kapacitu poplatníka ve vztahu k velikosti jeho majetku. Analýza efektivního dopadu daní je složitou otázkou a záleží na mnoha skutečnostech a předpokladech – blíže k problematice např. Kubátová (1997), Kubátová (2015) a Klazar (2011).

Na straně veřejných výdajů ovlivňují disponibilní příjem jedince transferové platby – nejčastěji důchody (starobní, sirotčí, pozůstalostní) a sociální dávky.

Důležité jsou i úvahy, zda preferovat daně či sociální dávky. Při rozhodování je potřeba zmínit odlišné administrativní náklady, ale i odlišný vliv na ochotu pracovat¹. Je proto nutné komplexně zhodnotit danou situaci – negativa, pozitiva a možné budoucí dopady. Průša (2001) k tématu dodává: „Celková úroveň redistribuce i jednotlivá kritéria musejí zohledňovat jak sociální zájmy rodiny, tak potřebu zachovat – resp. nenarušovat – takovou příjmovou diferenciaci, která je

¹ Ukazatele mezní efektivní daňová sazba zaměstnaných osob ($METR_{EP}$) a čistá míra náhrady (NRR). $METR_{EP}$ popisuje, jak se změní čistý příjem poplatníka při zvýšení příjmu o jednotku vlivem úpravy zdanění a nároků na sociální dávky, NRR pak dává do podílu čisté příjmy jedince při nezaměstnanosti a v případě zaměstnání, podrobnější komentář je obsahem studie Pavel (2009).

nezbytná pro posilování motivace k vyššímu pracovnímu výkonu a k sociálnímu vzestupu rodiny.“

Jistým redistribučním kanálem může být i nastavení a formulace veřejných politik a z toho vyplývající podpora financování školství, sociálních služeb, zdravotnictví a jiných veřejných potřeb. Odlišně totiž mohou statky veřejného sektoru využívat osoby chudé a bohaté. Bohatší osoby mohou preferovat produkci soukromého sektoru kvůli předpokládané vyšší kvalitě. V tomto případě je k určení prospěchu z daného veřejného výdaje možné využít řadu metod viz blíže Klazar, Slintáková (2004).

Příspěvek navazuje na článek Gajdošová (2014), jenž se zaměřuje na redistribuční efekty pojistného na veřejné zdravotní pojištění v ČR v roce 2011 a na text Klazar a Slintáková (2004), kteří měřili nerovnost rozdělení příjmů v ČR v roce 1999 a 2002. Hlavním zjištěním jejich studie bylo, že, že daň z příjmů fyzických osob, pojistné i sociální transfery ve sledovaném období měly progresivní charakter.

Lze postupovat i jiným způsobem jako Kubátová (2016), která vypočítala ukazatele lokální a globální nerovnosti pro různé státy a zjišťovala příčiny vzniklých rozdílů. Na základě analýzy bylo prokázáno, že osobní důchodová daň byla v ČR v roce 2013 progresivní.

Další možnou alternativou, použitou Schneidrem a Jelínkem (2001), je analýza dopadu vybraných sociálních dávek a daňových úlev na příjmy typových domácností v jednotlivých decilech. Autoři konstatují, že sociální dávky mohou negativně působit na ochotu pracovat u nejhudších domácností.

Námětem pro sledování změn v příjmovém rozdělení společnosti mohou být i velké společenské změny (např. přechod z komunistického režimu na demokratický), jejichž vliv modeloval Večerník (1999). Otázkou je, zda je vhodné všechny redistribuční dopady spojovat jen s touto událostí a jaký vliv na přerozdělování měl ekonomický, sociální a demografický vývoj.

Štěpánková (2002) se zabývá využitím metod mikrosimulačního modelování pro analýzy redistribuce. Tyto postupy jsou založeny na sledování změn nejprve u jednotlivce a poté dochází k agregaci dopadů na celonárodní úroveň.

Míra redistribuce ve společnosti je víceoborovou otázkou, a tak lze najít i sociologické výzkumy na toto téma. Sirovátka a Valentová (2002) dospěli na základě provedených sledování ke zjištění, že podpora snižování daní byla v r. 1996 menší u nízkopříjmových skupin obyvatel, tyto skupiny jsou kritičtější při hodnocení sociálních výdajů. Většina dotazovaných nebyla ochotna akceptovat zvyšování daní proto, aby mohly být zvýšeny sociální výdaje. Dalším analyzovaným problémem studie bylo, do jaké oblasti by měly sociální výdaje konkrétně směřovat. Zjištěné preference občanů ČR odpovídaly předpokladu – „obecné požadavky“ (vztahují se na všechny obyvatele stejně – stáří, nemoc) jsou upřednostňovány před tzv. „specifickými požadavky“ (nezaměstnanost, chudoba).

Rozbor faktorů ovlivňujících nerovnost v rozložení příjmů je zajímavý i vzhledem k údajům Eurostatu (2016), z nichž vyplývá, že v Evropské unii docházelo v uplynulých letech k růstu Gini koeficientu. To je dle Kubátové (2016) pochopitelné z důvodu rozvoje ekonomického prostředí v jednotlivých národních ekonomikách a je příčinou zvyšování nerovnosti.

K závěru o zvyšujícím se narovnávání rodinných příjmů (v letech 1989 až 2002) vlivem působení důchodových daní a sociálních dávek dospěl Večerník (2006). Upozorňuje na fakt, že využívání sociálních dávek pro rodiny s dětmi s nadprůměrnými příjmy se může snižovat i kvůli nižšímu počtu vychovávaných dětí.

Je proto důležité zjistit, jaké prvky konkrétně ve vztahu k domácnostem progresivně dopomáhají a které nikoli. Toto může být vzhledem k vybranému časovému období problematické z důvodu poklesu ekonomiky v době uplynulé hospodářské krize, která jistě měla na vývoj ukazatelů redistribuce svůj vliv.

Dalším parametrem redistribuce může být rovněž rozdělení a struktura hrubých peněžních příjmů u jednotlivých decilů domácností a průměrný počet členů v domácnosti v jednotlivých decilech domácností a jejich složení (počet pracujících dospělých osob, nezaopatřených dětí, nezaměstnaných, nepracujících důchodců, ostatních členů), tento faktor zmiňuje jako důležitý i Večerník (1999). Štěpánková uvádí (2002): „Konečný vliv přerozdělování závisí na nejen na politice samotné, ale také na prostředí, v němž probíhá, na věkovém složení populace, ekonomické aktivitě jejích členů, struktuře rodiny a také na institucionálních faktorech, jako je informovanost občanů, míra šedé ekonomiky a korupce.“

Jednotlivé druhy příjmů jsou jinak zatíženy daněmi a pojistným, což podrobně popisují Vančurová a Láchová (2016). Na druhé straně odlišné složení domácností může být příčinou vyšších sociálních příjmů.

Příloha č. 1 shrnuje nejdůležitější změny ve zdanění příjmů, pojistném a sociálních dávkách. Nejedná se o úplný výčet změn, ale pouze těch, které mohou mít bezprostřední vliv na přerozdělování příjmů ve společnosti. Tabulka neobsahuje změny minimální a průměrné mzdy. Avšak nejsou to jen úpravy legislativy, nelze opomenout roli změn makroekonomických veličin (nezaměstnanost, inflace, růst hrubého domácího produktu aj.).

V oblasti daní si lze povšimnout v celém období snah o zvyšování progresivity zdanění osobních příjmů: v roce 2005 snižováním daňových sazeb v nejnižších pásmech příjmů, v roce 2009 úpravou konstrukčních prvků pojistného, v roce 2010 zvýšením daňového zvýhodnění na dítě a v roce 2013 pak zavedením solidárního zvýšení daně. Významným vývojem prošel systém v roce 2008 změnou sazby daně z příjmů fyzických osob na jednotnou sazbu, používanou na tzv. superhrubou mzdu, což je možné rovněž považovat za krok zvyšující daňovou progresi, jelikož byla zavedena i řada daňových slev. Naopak regresivně mohlo působit zavedení

maximálních vyměřovacích základů na pojistné v roce 2008. Ten byl v roce 2013 u pojistného na veřejné zdravotní pojištění zrušen.

U sociálních dávek jsou patrné tendence k výraznější podpoře rodin vychovávajících děti a snahy o systémové úpravy tak, aby byly podporovány rodiny, které dávky vzhledem ke své situaci pomoc skutečně potřebují. Klíčovou součástí sociálního systému je nastavení životního minima, na což upozorňuje i Průša (2001). Úpravy jeho konstrukce a výše mají vliv na přiznání řady sociálních dávek (např. přidavku na dítě).

Cílem předloženého příspěvku je zjistit, jak v České republice daňově-dávkový systém působil mezi roky 2004 a 2014 na rozdělení příjmů ve společnosti a jak jeho vybrané prvky přispívaly k redistribuční funkci veřejných financí.

2 Data a metody

Vstupními soubory pro analýzu jsou data Českého statistického úřadu (ČSÚ), konkrétně statistika rodinných účtů - příjmy a životní podmínky, která obsahuje údaje o příjmech domácností v decilové struktuře dle zatřídění na základě čistých peněžních příjmů. Jak uvádí Večerník (2002), tento zdroj má své specifické rysy – omezenou reprezentativnost a možné podhodnocení příjmů nejvyšších příjmových kategorií.

Vzhledem ke struktuře použitých dat byla sledována globální progresivita všech zmíněných prvků, a to grafickým znázorněním Lorenzovy křivky, výpočty Gini koeficientu a indexu efektivní progresivity.

Analýza je postavena na předpokladu, že reálný dopad daní, pojistného a sociálních dávek je stejný jako zákonný, tj. u osobní důchodové daně (DPFO), příspěvků na sociální pojištění ani sociálních příjmů nedochází k přesunu břemene na jiné osoby.

Graf Lorenzovy křivky graficky srovnává linii skutečné distribuce s přímkou protínající kvadrant (křivkou rovného rozdělení). Na vodorovné ose je uveden kumulovaný počet domácností, na svislé pak kumulovaná hodnota důchodu. Porovnáním vzdálenosti těchto křivek je hodnocena progresivita sledované veličiny, a to tak, že čím dále se křivka skutečného rozdělení nachází od linie rovného rozdělení, tím je nerovnost větší (graficky je naznačena dále v textu).

Gini koeficient (GK) srovnává plochu pod křivkou rovné distribuce (A+B) s plochou mezi křivkami rovné a skutečné distribuce (B). Při určení Gini koeficientu bylo postupováno standardním postupem:

$$GK = \frac{B}{A+B}, \quad (1)$$

kde plocha pod křivkou rovného rozdělení (A+B) je rovna hodnotě 5000.

Pro každou situaci byl dopočítán obsah plochy A (rozložením každého intervalu na pravoúhlé trojúhelníky byl na základě toho určen obsah těchto ploch).

$$A = \sum S_n = \sum \left\{ x_n \times \left(\frac{y_n + y_{n-1}}{2} \right) \right\}, \quad (2)$$

kde S_n je plocha n -tého intervalu, x_n je šířka n -tého intervalu (v případě decilového rozdělení byla dosazena hodnota 10), y_n = horní mez důchodu intervalu n , y_{n-1} = horní mez důchodu intervalu $n - 1$.

Gini koeficient dosahuje hodnot od 0 do 1, hodnoty 0 při absolutní rovnosti, hodnoty 1 při absolutní nerovnosti.

Zevrubně jsou způsoby výpočtu ukazatelů distribuce příjmů (včetně matematické specifikace) popsány například v monografii Lambert (2001).

Posledním vypočítaným indikátorem progresivity je index efektivní progresivity (EP), který se v případě zdanění podle Klazara a Slintákové (2004) určí:

$$EP_{tax} = \frac{1 - G_{Y-TAX}}{1 - G_Y}, \quad (3)$$

kde G_{Y-TAX} = Gini koeficient po zdanění, G_Y = Gini koeficient před zdaněním.

Tento index nabývá hodnoty 1, když sledovaná proměnná nemá vliv na redistribuci, hodnoty větší než 1, pak je dopad progresivní a hodnoty menší než 1 při regresivním působení. Stejným způsobem je postupováno v případě sociálního pojistného a sociálních příjmů.

Ukazatele nerovnosti byly propočítány pro hrubé peněžní příjmy, hrubé peněžní příjmy + sociální příjmy, hrubé peněžní příjmy - zdravotní a sociální pojištění (vliv pojistného), hrubé peněžní příjmy + sociální příjmy – DPFO (vliv zdanění příjmů), čisté peněžní příjmy (společný vliv zdanění příjmů i pojistného), celkové čisté příjmy (po připočítání naturálních příjmů).

Podrobněji byly také rozebrány hrubé peněžní příjmy (v rozdělení na příjmy ze závislé činnosti, příjmy z podnikání, sociální příjmy a ostatní příjmy) a sociální příjmy (v rozdělení na důchody, dávky státní sociální podpory a ostatní sociální příjmy).

ČSÚ (2016) určuje příjmy domácností tak, že nejprve určí příjmy, které se vztahují k celé domácnosti (sociální dávky – pro jejichž přiznání se zohledňují příjmy celé rodiny, příjmy z pronájmu movitých a nemovitých věcí, které nepatří do podnikatelské činnosti). Dále jsou u jednotlivých členů domácností zjišťovány příjmy ze závislé činnosti, z podnikání z kapitálového majetku aj. a sociální dávky, které jsou přímo určené danému členovi rodiny (rodičovský příspěvek, dávky pro osoby se zdravotním postižením). Některé z těchto položek jsou získávány v hrubé nebo čisté formě (příjmy ze závislé činnosti, příjmy z podnikání, příjmy z pronájmu). Na základě evidence daňových odpočtů, slev a sociálního pojistného u každého člena domácnosti jsou odhadnuty konkrétní čisté a hrubé příjmy

jednotlivých osob. Klíčové ukazatele hrubých a čistých peněžních příjmů jsou pak za celou domácnost sečteny s příjmy jednotlivých členů dané domácnosti.

Mezi druhy peněžních příjmů ČSÚ řadí v případě příjmů ze závislé činnosti (příjmy dle příslušné definice zákona o daních z příjmů), příjmů z podnikání (příjmy z hlavní a vedlejší činnosti v podnikání a příjmy z prodeje), ostatních příjmů (příjmy z kapitálového majetku, příjmy z pronájmu, příjmy z životního a penzijního pojištění aj.).

Do jednotlivých složek sociální příjmů patří důchody (všechny druhy důchodů), dávky státní sociální podpory (přídavky na děti, rodičovský příspěvek, příspěvek na bydlení) a ostatní sociální příjmy (dávky nemocenského pojištění a náhrady mzdy při pracovní neschopnosti, podpora v nezaměstnanosti, stipendia atd.).

Mezi naturální příjmy je přiřazeno samozásobení domácnosti vlastními výpěstky a výrobky, požitky poskytované zaměstnavatelem pro zaměstnance – např. bezplatné využívání služebního vozidla pro soukromé účely, příspěvky zaměstnavatele na stravování a další zaměstnanecké benefity.

3 Analýza redistribučního efektu daňově-dávkového systému

V úvodu analytické části jsou popsány rozdíly ve složení samotných domácností a jejich příjmech. Následující subkapitoly postupně analyzují redistribuční efekt osobní důchodové daně v ČR, pojistného a sociálních příjmů a dalších vybraných veličin.

3.1 Struktura členů domácností

Struktura členů domácností je v jednotlivých decilech odlišná, jak znázorňuje obrázek č. 1. Zastoupení pracujících osob roste z 18 % v prvním decilu na 73 % v decilu nejvyšším. Naopak je tomu v případě zastoupení dětí, které postupně klesá, ale ve všech intervalech s výjimkou decilu s nejnižšími příjmy se pohybuje mezi 18 a 26 %. Klesající tendence vykazuje i podíl nezaměstnaných osob, který se (s výjimkou prvního decilu s 33 % nezaměstnaných) pohybuje pod hodnotou 10 %. Podíl nepracujících důchodců je největší ve druhém až pátém decilu (nad 30 %) celkového počtu osob v decilu.

Zajímavou veličinou je celkový počet členů domácností (průměr za decil). Během sledované doby došlo u všech decilů k poklesu hodnoty s výjimkou decilu s nejvyššími příjmy. Průměrně nejvyšší hodnoty (nad 2,7) dosahoval ukazatel v případě sedmého a osmého decilu, což může být zapříčiněno dostatečnými příjmy pro výchovu více dětí v rodině. Vyšší příjmy jsou u dvou nejvyšších pásem, ale v tomto případě část osob může preferovat pracovní aktivity před rodičovstvím, a tak je počet osob v rodině menší.

Obr. 1: Struktura členů domácností – souhrn za celé období

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat ČSÚ (2016).

Z provedeného srovnání jednotlivých decilů za všechny roky bylo zjištěno, že i struktura členů domácností je jedním z faktorů ovlivňujících přerozdělování (v jednotlivých letech bylo zastoupení téměř shodné).

3.2 Struktura a rozdělení hrubých peněžních příjmů

Nezastupitelnou roli v redistribuci má zdanění osobních příjmů, povinné odvody pojistného a existence sociálních příjmů. Ne všechny příjmy jsou v České republice zdaněny stejnou měrou. Nejrozšířenější jsou příjmy ze závislé činnosti, jejichž míra zdanění je vyšší než u příjmů z podnikání. Důvodem je mimo jiné nemožnost uplatnění souvisejících výdajů u závislé činnosti a nižší pojistné u příjmů z podnikání vlivem existence parametru 50 %. Zcela nezdaněny jsou sociální příjmy (s výjimkami v oblasti vyšších starobních důchodů – podrobněji viz příloha č. 1).

Z obrázku č. 2 je patrné, že zastoupení sociálních příjmů s vyšším decilem klesá, naopak podíl příjmů ze závislé činnosti roste, s výjimkou u nejvyššího decilu, kde jsou nižší. To je způsobeno jejich nahrazením příjmy z podnikání.

V posledním decilu mírně roste zastoupení ostatních příjmů, což je pochopitelné vzhledem k tomu, jaké příjmy do této kategorie ČSÚ řadí (příjmy z kapitálového majetku, příjmy z pronájmu aj.).

Obr. 2: Struktura hrubých peněžních příjmů – souhrn za celé období

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat ČSÚ.

Obr. 3: Rozdělení hrubých peněžních příjmů v roce 2014

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat ČSÚ.

Poznámka: V ostatních letech byly sledovány obdobné tendence.

Rozdělení hrubých peněžních příjmů lze sledovat i pomocí Lorenzovy křivky (obrázek č. 3). Průběh nejvzdálenější křivky od linie rovné distribuce - křivky znázorňující příjmy z podnikání je zcela v souladu s předchozím zjištěním o jejich větším zastoupení u domácností s vyššími příjmy. Vyšší podíl mají vysoko příjmové domácnosti i v kategorii ostatních příjmů. Z hlediska obecně známého průběhu Lorenzovy křivky (tj. pod křivkou rovné distribuce) je však nejzajímavější průběh linie zohledňující sociální příjmy, jež pobírají především chudší obyvatelé.

3.3 Struktura a rozdělení sociálních příjmů

Závěrem předchozí subkapitoly je zjištění, že sociální příjmy více přijímají decily s nižšími příjmy. Je zajímavé prozkoumat, jak jsou jednotlivé druhy sociálních příjmů rozloženy mezi decily.

Z obrázku č. 4 vyplývá, že pokud daný decil domácností obdržel sociální příjem, tak to byly v průměru přibližně z 80 % důchody. V případě prvního decilu tvoří dávky státní sociální podpory téměř čtvrtinu celkových sociálních příjmů, což je zapříčiněno vyšším podílem nezaopatřených dětí a nezaměstnaných. V absolutním vyjádření nejvíce na sociálních příjmech obdržel třetí až pátý decil. U těchto decilů je výrazně vyšší příjem z důchodů než u jiných skupin obyvatel. Příčinu je možné opět hledat ve vyšším zastoupení osob v důchodovém věku, které díky svým předchozím příjmům pobírají vyšší starobní důchody než chudší domácnosti.

Obr. 4: Struktura sociálních příjmů – souhrn za celé období

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat ČSÚ.

Rozložení sociálních příjmů lze opět analyzovat znázorněním Lorenzovy křivky.

Obr. 5: Rozdělení sociálních příjmů v roce 2014

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat ČSÚ (2016).

Poznámka: V ostatních letech byly sledovány obdobné tendence.

Průběh Lorenzových křivek pro rok 2014 odpovídá situaci zobrazené v obrázku č. 4. Je zřejmé, že v oblasti důchodů drží nejhudší domácnosti méně prostředků, než by odpovídalo rovnému rozdělení, avšak v dalších decilech se už křivka vyvíjí způsobem obvyklým pro sociální příjmy (tj. je nad křivkou). Na základě grafické analýzy lze rovněž konstatovat, že nejvíce progresivní součástí jsou dávky státní sociální podpory.

3.4 Vývoj ukazatelů redistribuce

Prvním podrobněji popsáním indikátorem jsou hodnoty Gini koeficientu, na jejichž základě lze říci, že progresivita jednotlivých proměnných vykazovala konstantní hodnoty, tento trend nebyl však přímočarý.

Gini koeficient se v případě hrubých peněžních příjmů pohyboval v letech 2004 až 2014 mezi hodnotou 0,40 a 0,44 po zohlednění sociálních příjmů poklesl mezi hodnoty 0,28 a 0,30. K dalšímu poklesu došlo po zohlednění vlivu zdanění a pojistného do intervalu 0,24 až 0,26. Téměř žádný vliv nebyl dokázán u naturálních příjmů, což je patrné z následujících tabulek i obrázku č. 6.

Tab. 1: Vývoj Gini koeficient

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
HP	0,432	0,425	0,428	0,422	0,420	0,407	0,407	0,404	0,397	0,408	0,413
SP	0,297	0,292	0,293	0,288	0,288	0,282	0,285	0,281	0,278	0,283	0,285
ČP	0,257	0,252	0,251	0,247	0,251	0,247	0,249	0,244	0,241	0,246	0,246
NP	0,256	0,251	0,250	0,247	0,250	0,246	0,251	0,246	0,243	0,247	0,248

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat ČSÚ (2016).

Poznámka: HP = hrubé peněžní příjmy, SP = sociální příjmy, (HP + SP), ČP = čisté příjmy (HP + SP - daň - pojistné), NP = naturální příjmy (HP + SP - daň - pojistné + NP).

Obr. 6: Lorenzovy křivky v roce 2014

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat ČSÚ.

Poznámka: V ostatních letech byly sledovány obdobné tendence.

Vývoj jednotlivých Lorenzových křivek potvrzuje závěry Gini koeficientu. I z grafického znázornění je totiž patrné, že díky sociálním příjmům se křivka

přiblíží více k linii rovného rozdělení než v případě daní a pojistného či naturálních příjmů.

Dalším použitým indikátorem přerozdělování je index efektivní progresivity (EP), jehož hodnoty potvrzují skutečnost, že nejvíce progresivním prvkem daňově-dávkového systému v ČR jsou dlouhodobě sociální příjmy. Za progresivní prvek lze považovat také zdanění příjmů a pojistné, avšak dosažené hodnoty ukazatele jsou v tomto případě výrazně nižší. Zajímavé jsou hodnoty indexu efektivní progresivity naturálních příjmů, které jsou od r. 2010 menší než jedna, což dokonce značí jejich mírně regresivní působení. To si lze vysvětlit povahou plnění, která ČSÚ do této skupiny zahrnuje (např. zaměstnanecké benefity, jež zpravidla společnosti poskytují svým lépe placeným zaměstnancům).

Tab. 2: Vývoj indexu efektivní progresivity

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
CS	1,311	1,302	1,311	1,303	1,292	1,271	1,263	1,265	1,255	1,273	1,282
SP	1,238	1,231	1,237	1,231	1,227	1,211	1,206	1,206	1,197	1,211	1,219
DP	1,056	1,057	1,059	1,058	1,052	1,049	1,050	1,052	1,051	1,052	1,054
NP	1,002	1,001	1,000	1,001	1,001	1,001	0,997	0,997	0,998	0,999	0,997

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat ČSÚ (2016).

Poznámka: CS – celý systém, SP – sociální příjmy, DP – daň a pojistné, NP – naturální příjmy.

3.5 Vliv vybraných faktorů na progresivitu

Závěrečná subkapitola rozebírá vliv zdanění a pojistného na redistribuci, porovnává vliv aplikace daňového bonusu na ukazatele nerovnosti a analyzuje redistribuční efekty jednotlivých druhů sociálních příjmů.

Výpočty Gini koeficientu prokazují vyšší progresivitu zdanění než pojistného. Příčinou v tomto případě může být řada konstrukčních prvků daně z příjmů fyzických osob, které mají právě progresivní charakter. Na druhé straně u pojistného jsou sledovány především jiné než přerozdělovací cíle.

Tab. 3: Gini koeficient po zdanění (T) a pojistném (P)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
T	0,269	0,264	0,262	0,258	0,261	0,255	0,258	0,254	0,251	0,255	0,257
P	0,289	0,284	0,284	0,280	0,281	0,275	0,278	0,274	0,271	0,276	0,276

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat ČSÚ (2016).

Poznámka: Od součtu HP a SP byla odečtena v případě daně daň a připočítán daňový bonus (resp. u pojistného odečteno pojistné).

Shodný závěr o větším vlivu daně než pojistného vyplývá i z nabytých hodnot indexu efektivní progresivity.

V celém časovém období oba ukazatele vykazovaly obdobné hodnoty. Bylo by ale sporné tvrdit, že za tento stav může právě ta či ona daňová nebo sociální reforma, protože faktorů, jak už bylo uvedeno v úvodních pasážích textu, je podstatně více.

Tab. 4: Index efektivní progresivity po zdanění (T) a pojistném (P)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
T	1,040	1,040	1,043	1,042	1,038	1,037	1,037	1,037	1,037	1,039	1,039
P	1,011	1,011	1,012	1,011	1,010	1,009	1,010	1,011	1,010	1,010	1,011

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat ČSÚ (2016).

Pro časové období 2008 až 2014 Český statistický úřad ve statistice rodinných účtů publikoval informace o výši daňového bonusu u jednotlivých decilů. To umožňuje určit redistribuční efekt tohoto konstrukčního prvku daně.

Z vypočítaných hodnot je zřejmé, že existence daňového bonusu zvyšuje progresivitu daně z příjmů fyzických osob v ČR, jelikož po jeho aplikaci byly získány nižší hodnoty Gini koeficientu a vyšší hodnoty indexu efektivní progresivity.

Avšak zde je nutné podotknout, že rozdíly jsou velmi malé, zvláště pokud se rozdíly porovnají s působením sociálních příjmů.

Tab. 5: GK a EP s a bez aplikace daňového bonusu

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
GK: HP + SP – daň (s bonusem)	0,2611	0,2554	0,2580	0,2543	0,2509	0,2555	0,2568
GK: HP + SP – daň (bez bonusu)	0,2626	0,2569	0,2603	0,2565	0,2534	0,2577	0,2588
EP: s bonusem	1,0380	1,0366	1,0373	1,0374	1,0374	1,0387	1,0389
EP: bez bonusu	1,0358	1,0346	1,0341	1,0344	1,0340	1,0356	1,0361

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat ČSÚ (2016).

Poznámka: GK – Gini koeficient, EP – index efektivní progresivity, HP – hrubé peněžní příjmy, SP – sociální příjmy.

Na základě statistiky rodinných účtů je možné i podrobnější sledování vlivu jednotlivých druhů sociálních příjmů na přerozdělování příjmů ve společnosti.

I tato otázka je důležitá vzhledem k tomu, že každý druh sociálního příjmu má jiné charakteristiky, ale i národohospodářský význam z důvodu odlišného množství vynaložených peněžních prostředků.

Tab. 6: Gini koeficient a index efektivní progresivity u sociálních příjmů

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
GK: D	0,329	0,319	0,318	0,309	0,304	0,298	0,299	0,296	0,292	0,307	0,303
GK: SSP	0,406	0,402	0,406	0,401	0,403	0,391	0,391	0,390	0,385	0,393	0,398
GK: OSP	0,411	0,406	0,411	0,410	0,410	0,396	0,398	0,394	0,386	0,396	0,399
EP: D	1,182	1,184	1,192	1,196	1,199	1,184	1,182	1,182	1,174	1,181	1,189
EP: SSP	1,046	1,040	1,039	1,037	1,029	1,027	1,026	1,024	1,020	1,026	1,026
EP: OSP	1,038	1,032	1,029	1,020	1,017	1,019	1,015	1,017	1,018	1,021	1,024

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat ČSÚ (2016).

Poznámka: D – důchody, SSP – státní sociální podpora, OSP – ostatní soc. příjmy.

Nejvíce progresivním nástrojem přerozdělování jsou důchody. To je způsobeno především celkovými vynaloženými finančními prostředky, které jsou nesrovnatelně vyšší než v případě dávek státní sociální podpory, o kterých bylo v předchozí části uvedeno, že jsou také velmi progresivní. Tvrzení je správné v kontextu předchozího zkoumání (subkapitola 3.3), jelikož vliv dávek státní sociální podpory je samozřejmě na přerozdělování větší v případě zohlednění jejich vlivu samostatně. Ukazatele v tabulce č. 6 sledují vliv jednotlivých druhů sociálních příjmů při jejich připočítávání k hrubým peněžním příjmům, což je právě jádro toho, proč se při tomto přístupu dospělo k jiným závěrům. Příčinou je tak už jiné předchozí rozdělení hrubých peněžních příjmů a také zohlednění významu podílu daného sociálního příjmu na příslušném hrubém příjmu.

4 Závěr

Článek se zabývá vývojem ukazatelů redistribuce v České republice mezi roky 2004 a 2014. Z hlediska sledování změn v přerozdělování v delším časovém úseku by bylo zavádějící spojovat vývoj jednotlivých indikátorů nerovnosti s konkrétními úpravami daňově-dávkového systému, protože se jedná o problematiku velmi komplexní, a tak jsou změny výsledkem působení mnoha různých faktorů.

V článku bylo ověřeno, že vliv na přerozdělování má i struktura členů domácností a rozdíly v rozdělení hrubých a sociálních příjmů v jednotlivých decilech. Bylo zjištěno, že progresivita daňově-dávkového systému v ČR vykazovala ve sledovaném období konstantní hodnoty. Dlouhodobě nejvíce progresivně působí sociální příjmy, méně pak systém zdanění osobních příjmů a pojistné.

Z hlediska rozboru vlivu jednotlivých faktorů se došlo k závěru o vyšší progresivitě zdanění než pojistného, dále pak o progresivním působení daňového bonusu. Mezi sociálními příjmy je pak možné považovat za nejvíce progresivní prvek důchody před dávkami státní sociální podpory. Tento závěr se však odvíjí od použitých vstupních datových zdrojů.

Redistribuci lze realizovat i prostřednictvím veřejných politik. Je zřejmé, že řada z nich má velmi výrazný redistribuční efekt. Například ve zdravotnictví platí, že platba zdravotního pojištění (případně daní) je založena na principu platební schopnosti poplatníka, čerpání zdravotních služeb je dle potřeb. To je patrné v ČR hlavně v případě osob, za které platí pojistné stát (státní pojištěnci). Podobně je tomu i ve školství, kde se nezohledňuje při spotřebě tohoto statku, který má paternalistický charakter (platí pro povinnou školní docházku), případný příspěvek k úhradě veřejných výdajů (např. ve formě zdanění) rodičů či příbuzných studenta. Příklady lze najít i u dalších statků, produkováných veřejným sektorem. Je nesporné, že i touto formou dochází k přerozdělování.

Literatura

ČSÚ [Český statistický úřad], 2016. *Příjmy a životní podmínky domácností - 2015* [online]. [cit. 23. 6. 2016] Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/czso/prijmy-a-zivotni-podminky-domacnosti>>.

EUROSTAT, 2016. *Gini coefficient of equivalised disposable income* [online]. [cit. 14. 7. 2016] Dostupné z:

<<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tessi190&plugin=1>>.

GAJDOŠOVÁ, E., 2014. Redistribuční efekty pojistného na veřejné zdravotní pojištění v České republice. *Český finanční a účetní časopis* [online], roč. 9, č. 2, s. 106–118. [cit. 25. 6. 2016] Dostupné z: <<https://www.vse.cz/cfuc/398>>.

KINKOR, J., 1994. Měření daňové progresivity. *Finance a úvěr* [online], roč. 44, č. 9, s. 455–462. [cit. 1. 7. 2016]

Dostupné z: <<http://journal.fsv.cuni.cz/mag/article/show/id/575>>.

KLAZAR, S., 2011. *Redistribuční dopady zdanění a důchodového systému a jejich reform.* Praha: Wolters Kluwer.

KLAZAR, S., a SLINTÁKOVÁ, B., 2004. Vliv daní a sociálních transferů na rozdělení příjmů v České republice. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 12, č. 7, s. 26–41.

KUBÁTOVÁ, K., 1997. Incidence spotřebních daní. *Finance a úvěr* [online], roč. 47, č. 2, s. 77–87. [cit. 29. 6. 2016]

Dostupné z: <<http://journal.fsv.cuni.cz/mag/article/show/id/122>>.

KUBÁTOVÁ, K., 2015. *Daňová teorie a politika*. Praha: Wolters Kluwer.

KUBÁTOVÁ, K., 2016. Intervalová a globální progresivita daně z příjmů z mezd v České republice a na Slovensku. *Acta Oeconomica Pragensia* [online], roč. 24, č. 1, s. 54–67. [cit. 7. 7. 2016] Dostupné z: <<https://www.vse.cz/aop/498>>.

LAMBERT, P., J., 2001. *The distribution and redistribution of income*. New York: Palgrave.

PAVEL, J., 2009. *Dopady změn v daňovém a dávkovém systému v letech 2004-2008 na hodnoty ukazatelů motivace k práci v ČR*. [online]. Ministerstvo financí České republiky, výzkumná studie [cit. 1. 7. 2016]. Dostupné z: <<http://www.mfcr.cz/cs/o-ministerstvu/odborne-studie-a-vyzkumy/2009/dopady-zmen-v-danovem-a-davkovem-systemu-9445>>.

PRŮŠA, L., 2001. Vliv českého sociálního systému a daňových úlev na rozdělení příjmů. *Finance a úvěr* [online], roč. 51, č. 12, s. 658–675. [cit. 24. 7. 2016] Dostupné z: <<http://journal.fsv.cuni.cz/mag/article/show/id/883>>.

SCHNEIDER, O., JELÍNEK, T., 2001. Vliv českého sociálního systému a daňových úlev na rozdělení příjmů. *Finance a úvěr* [online], roč. 51, č. 12, s. 639–657. [cit. 4. 7. 2016] Dostupné z: <<http://journal.fsv.cuni.cz/mag/article/show/id/882>>.

SIROVÁTKA, T., VALENTOVÁ, M., 2002. Legitimita redistribuce: Česká republika v mezinárodním srovnání. *Finance a úvěr* [online], roč. 52, č. 1, s. 23–35. [cit. 17. 7. 2016] Dostupné z: <<http://journal.fsv.cuni.cz/mag/article/show/id/1109>>.

ŠTĚPÁNKOVÁ, P., 2002. Využití mikrosimulačního modelování v hodnocení redistribuční funkce daní a sociálních dávek. *Finance a úvěr* [online], roč. 52, č. 1, s. 36–50. [cit. 25. 7. 2016] Dostupné z: <<http://journal.fsv.cuni.cz/mag/article/show/id/83>>.

VANČUROVÁ, A., LÁCHOVÁ, L., 2016. *Daňový systém ČR 2016*. Praha: Vox.

VEČERNÍK, J., 1999. Rozdělení příjmů domácností v ČR v l. 1988-1996: přizpůsobení tržní ekonomice. *Finance a úvěr* [online], roč. 49, č. 8, s. 466–486. [cit. 18. 7. 2016] Dostupné z: <<http://journal.fsv.cuni.cz/mag/article/show/id/549>>.

VEČERNÍK, J., 2002. Přerozdělování příjmů daněmi a dávkami v ČR: jeho proměny a reflexe po r. 1989. *Finance a úvěr* [online], roč. 52, č. 1, s. 4–22. [cit. 21. 7. 2016] Dostupné z: <<http://journal.fsv.cuni.cz/mag/article/show/id/81>>.

VEČERNÍK, J., 2006. Income Taxes and Social Benefits among Czech Employees Changes since 1989 and a Cross-national Comparison. *Finance a úvěr* [online], roč. 56, č. 1–2, s. 2–17. [cit. 15. 7. 2016] Dostupné z: <<http://journal.fsv.cuni.cz/mag/article/show/id/1042>>.

Příloha 1: Nejvýznamnější změny v oblasti daní, pojistného a sociálních dávek v letech 2005–2014

2005	Společné zdanění manželů s dětmi Odčitatelná položka na dítě nahrazena daňovým zvýhodněním Zvýšení životního minima (ŽM), porodného a rodičovského příspěvku
2006	Snížení daňových sazeb v prvních dvou pásmech 1. pásmo 12 % (dříve 15 %), 2. pásmo 19 % (dříve 20 %) a rozšíření prvního daňového pásma Nahrazení odčitatelných položek slevami na dani Zvýšení životního minima
2007	Zvýšení životního minima a úprava konstrukce na jednosložkovou formu Zavedeno existenční minimum Zaveden příspěvek na živobytí, mimořádná okamžitá pomoc a doplatek na bydlení (nahradily dávky závislé na sociální potřebnosti)
2008	Jednotná sazba DPFO ve výši 15 % aplikovaná na tzv. superhrubou mzdu Zvýšení slev na dani Zrušeno společné zdanění manželů Zavedena základní sleva i pro osoby pobírající starobní důchod Zavedení maximálního vyměřovacího základu pro zaměstnance a OSVČ na sociální a zdravotní pojištění Úpravy rodičovského příspěvku – volba časového období pobírání dávky, přídatku na dítě – jen pro rodiny s příjmem do 2,4násobku ŽM rodiny, sociálního příplatku - jen pro rodiny s nezaopatřenými dětmi s příjmem do 2násobku ŽM pro rodiny Časová diferenciacie podpory v nezaměstnanosti
2009	Snížení sazby sociálního pojistného placeného zaměstnancem z 8 % na 6,5 % a odvodu na nemocenské pojištění z 3,3 % na 2,3 % - vliv na výši superhrubé mzdy Zvýšení peněžité pomoci v mateřství Časová diferenciacie podpory v nezaměstnanosti
2010	Zvýšení daňového zvýhodnění na dítě z částky 10 680 Kč na 11 604 Kč Zvýšení maximálního vyměřovacího základu u sociálního pojistného na 72násobek průměrné mzdy Snížení peněžité pomoci v mateřství Zvýšena hranice věku postiženého dítěte pro přiznání nároku na rodičovský příspěvek
2011	Snížení základní slevy na poplatníka z 24 840 Kč na 23 640 Kč; vyšší zdanění podnikajících důchodců s vysokými příjmy Porodné jen na první živě narozené dítě a pro rodiny s rozhodným příjmem rodiny do 2,4násobek ŽM Sociální příplatek jen pro rodiny s dlouhodobě nemocným či zdravotně postiženým dítětem při celkovém příjmu rodiny do 2násobku ŽM rodiny nebo v případě zdravotního postižení rodiče nebo jeho dlouhodobé nemoci Omezení podpory v nezaměstnanosti u osob, které ukončí práci bezdůvodně nebo dohodou

2012	Navrácení základní slevy na původní úroveň, zvýšení daňového zvýhodnění na dítě z 11 604 na 13 404 Kč a zvýšení maximální výše daňového bonusu Zvýšení životního minima
2013	Zákaz uplatnění slevy na manželku a daňového zvýhodnění na dítě při splnění zákonných podmínek Solidární zvýšení daně Zákaz uplatnění základní slevy pro poplatníky pobírající starobní důchod Zrušení maximálního vyměřovacího základu u veřejného zdravotního pojištění
2014	Navrácení základní daňové slevy pro důchodce Částečné osvobození důchodů do 36- ti násobku minimální mzdy, další zdanění podnikajících důchodců s vysokými příjmy.

Zdroj: vlastní zpracování podle Pavel (2009) a na základě novelizací příslušných legislativních předpisů.

Development of redistribution in the Czech Republic between years 2004–2014

Eva Gajdošová

Abstract:

The aim of this paper is to find out how the tax-benefit system in the Czech Republic contributed to progressivity of income distribution between years 2004 and 2014. Analysis was done by comparing Lorenz curves, Gini coefficient and index of effective progressivity. Indicators were designed for different income situations caused by taxation, social insurance and social incomes. It was found, that setting of the tax-benefit system progressively affected the distribution of household incomes. Level of progression had constant values. The most important tools are in a long-term period social incomes (pensions and welfare benefits) and taxes, which can be reasonably regarded as a progressive factor especially in case of using a tax bonus.

Keywords: Redistribution; Progressivity; Gini coefficient; Lorenz curve.

JEL Classification: H23, H53, I30.